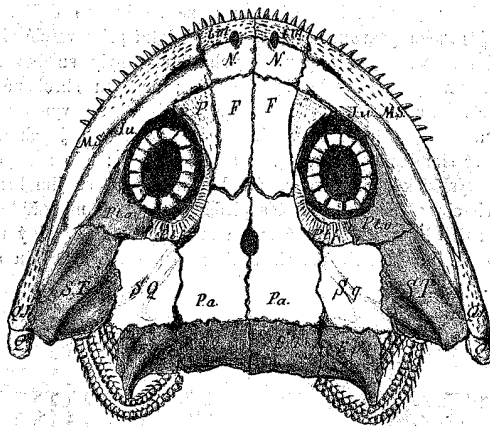


18. A. h.

Ročník patnáctý.

VESMÍR.

Obrázkový časopis
pro šíření věd přírodních.



Se 132 obrazy.

Cena celého ročníku obnáší 6 zl. r. č.

V Praze.

V komisi knihkupectví Fr. Řivnáče.

1886.

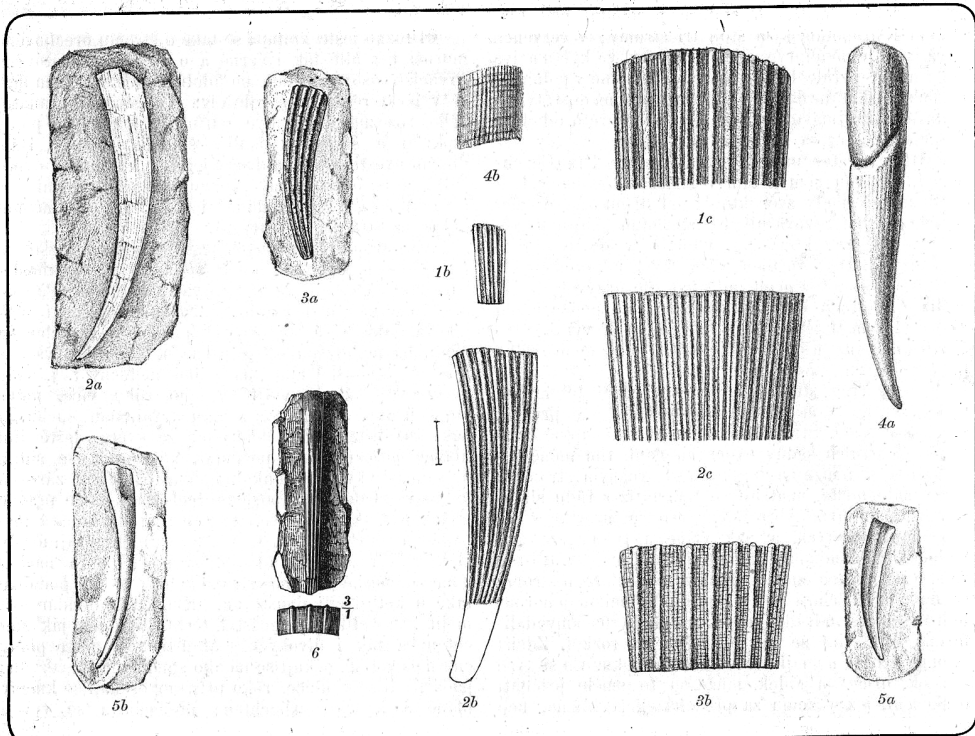


O dentaliích (kelnatkách) českého útvaru křídového.

Napsal V. Weinzettl, assistent musea českého.

Podivuhodnou skořápkou svou připomínají nám kelnatky bezděky dávno vyhynulých orthocerů nebo cyrtocerů a věru, kdyby jako tyto neměly již žijících potomků, těžko by přírodopytci pravou jejich podstatu poznali. Skořepiny nyní žijících druhů jsou obecným zjevem na skrínkách, rámečích a jiných předmětech lasturkami vykládaných, kde pozná je snadno

každý v podobě rourek na obou koncích otevřených, více méně na způsob klu zahnutých, podélně rýhovaných. Dříve čítány byly ku břichonožcům a to jen dle svého ozubeného jazýčku (raduly), ač nemají ani samostatně oddělené hlavy. Z vývoje mláďat však dokázáno, že zprvu dvouskořápková lasturka a zároveň v ní i plášť na okrajích srostou a dále pak



Obraz čís. 129. 1 bc *Dentalium striatissimum* Weinz. b) z Holubic, c) z Korycan silně zvětš. — 2 abc *Dent. medium* Sow. z České Kamenice. a) Příroz. velikost, b) vrcholová část silně zvětšená, c) partie od ústí silně zvětšená. — 3 ab *Dent. polygonum* Reuss z Března. a) Přírozená velikost, b) část ulity zvětšená. — 4 ab *Dent. laticostatum* Reuss z Chlomku, obě v přírozené velikosti. — 5 ab *Dent. glabrum* Gein. z Března, příroz. velikost, a) zachovalý exemplář, b) smáčklý exemplář. — 6. *Dent. Cidaris* Gein. Original z bělohorských a malnických vrstev od dr. A. Friče.

rourovitě se prodlužují. Dle toho tvoří kelnatky přechod mezi plži a mlži i utvořena z nich proto zvláštní skupina *Scaphopoda* zvaná.

Skořepinou svou vězí kelnatky v bahně, vystřikující z ní svou trojlaločnou nohu a četná, naduřená chapadla; zvíře nemá očí, ani žaber a srdce. Dýchání děje se povrchem těla, jmenovitě chapadel a oběh krevní sprostředkují dvě cévy v plášti a četné dutiny v těle, nevyložené zvláštním pletivem, jimiž krev podobně jak u škeblí probíhá.

Z nečetných rodů této skupiny, jmenovitě ve stavu fossilním těžko rozeznatelných, nejobyčejnější je *Dentalium* (kelnatka), kterýmžto jménem se též vyhynulé formy skoro šmahem podělují, není-li možno zvláštních znaků vyhledati. Dentalia vyskytují se hojně již v silurském útvaru a udržují se všemi útvary po nekonečnou takřka řadu let až do nynějška. Poněvadž pak za to míti lze, že i způsob života forem vyhynulých s nyní žijícími ne-li docela alespoň částečně souhlasil, nebude s podivem hojnost jich v české

křídle, ježto ona většinou útvarem pobřežním jest. Čtenáři pak se snad zardčím, když mu druhy z české křídly předvedu, aby jich jednak v čas potřeby k určení vlastních nálezů použítí mohli, jednak abych mu ukázal, že již v dávnych dobách na různých místech naší vlasti, zvláště ale v severních Čechách žili tvorové — bez srdce a bez hlavy.

Dentalium striatissimum m. (obraz č. 129. 1 bc). Ulita malá, slabě zahnutá zdobena jest četnými velmi jemnými, nepravidelně nestejnými žebírky, tak že pouhému oku hladkými býti se zdají. Na odřelých exemplářích objevuje se hrubé příčné kroužkování. Druh tento dosti hojný jest v Korycanských vrstvách (Korycany, Mlíkojedy, Přemyšlany, Zlosejn, Tisa a j.). Z posledních dvou nalezišť již od Reusse a Geinitze pod jménem *Dentalium glabrum* Gein. uváděno bylo, kterýžto omyl dle dříve řečeného snadno vysvětliti lze.

Dentalium medium (Sow.) apud Gein., Reuss., Frič a j. (obr. č. 129. 2 abc) Ulita vyznačuje se velmi jemným, pravidelně střídavě nestejným žebrováním. Žebra počínají v jisté výši nad vrcholem, kdež jich 24 střídavě nestejných napačítati lze, jichž počet však vkládáním se nových značně se zvětčuje, tak že u ústí až čísla 60 i více dostupuje. Mezi žebry není ani stopy po příčném vráskování.

Objevuje se dosti hojně ve vyšších usazeninách křídlových od bělohorských počínaje až po chlomecké.

Dentalium polygonum Reuss (obraz č. 129. 3 ab). Tvarem podobá se předešlému, avšak liší se tím, že mezi početná dosti vyniklá žebra vložená bývají 1 až 4 žebírka slabší, mnohdy až příliš nepatrná, jež příčnými rýhami úhledně vráskována jsou. Na zkyzovatých odřených exemplářech vystupuje příční kroužkování velmi zřetelně i na silných žebrech. U četných exemplářů slabnou žebra ku ústí, u některých pak jest část ulity kolem ústí vůbec nežebrována. Vyskytuje se též hojně ve společnosti s druhem předešlým.

Dentalium Cidaris Gein. (obraz č. 129. 6). Vyznačeno neobyčejnou útlostí a šťhlostí ulity, jež v úlomech ostnům mořských ježků (*Cidaris*) není nepodobna, odkudž i pojmenování její. Povrch zdoben jest nečetnými, střídavě nestejnými žebry.

Hojně v usazeninách bělohorských a malnických, jmenovitě u Loun. Dva exempláře též od Koštic.

Dentalium laticostatum Reuss (obr. č. 129. 4 ab). Pravý obr mezi veškerými dentálii, vyznačený silnou, skoro přímou, jen u vrcholu málo zahnutou ulitou, zdobenou četnými širokými a nepravidelně nestejnými žebry, jež příčným kroužkováním přetřhávána jsou. Přichází dosti hojně v chlomeckých pískovcích. Reuss uvádí je též od Března.

Dentalium glabrum Gein. (obr. č. 129. 5 ab). Poznatelno dle hladké, šídlovité ulity, jež jen u dobře zachovalých exemplářů stopy slabého příčného kroužkování jeví. Exempláře od Března bývají obyčejně smáčklé a prostředř po celé délce rýhovitě prolomené.

Dostí obecně v březenských a chlomeckých usazeninách, ačkoli nedostatek znaků často přesnému určení na závodu bývá.

Dentalium Strehlense Gein. Pouze několik velmi chatrně zachovalých exemplářů, které přímostí ulity a příčnou dosti vyznačenou kroužkovatostí skořápy nadepsanému druhu valně se přibližují. Jádra mají dle udání Geinitzova podélnou rýhu dosahující od vrcholu až do $\frac{3}{4}$ délky.

Jak patrně, jest počet zástupců jediného rodu *Dentalium* v našem křídlovém útvaru dosti značný a kdyby tolik příznivých okolností napomáhala, byla ta která ze skal dobytá zkamenělina zachována aby, kolik nepříznivých dožití našeho věku jí zabránovala, byla by dojistá i palaeontologická věda i musea úplnější a bohatší.

Rozhledy vědecké.

Mineralogie.

Nové mineraly.

Lavenit. W. C. Brögger. Monosymetrické, prismatické krystaly ($a : b : c = 1:0811 : 1:0:8133$) dosti dokonale dle orthopinakoidu štipatelné, průsvitné, skvělého lesku, barvy kaštanové hnědé, světlých i temných odstínů, vyznačující se silným pleochroismem. Sp. v. = 3·51. Kvantit. analyse dle Clevea: SiO_2 (33.71%), ZrO_2 (31.65), Fe_2O_3 (5.64), MnO (5.06), CaO (11.00), Na_2O (11.32), ztráta žháním (1.03). Vzácný mineral tento vyskytuje se na ostrůvčích Lavenských a Aroescheerenských.

Cappelinit. W. C. Brögger. Hexagonální, prismatické krystalky (1010), (1011), (3031), (0001); ∞P . $P \cdot 3P \cdot \text{ÓP}$ ($a : c = 1:0:4301$), o lesklých plochách, poloprůhledné nebo průsvitné, lesku skelného, barvy zelenohnědé. Nejeví štipatelnosti, ni pleochroismu; vynikají však silným dvojlomem světla. Kvant. analyse: SiO_2 (14.16%), B_2O_3 (17.13), Y_2O_3 (52.25),

(La, Di), O_2 (2.97), Ce_2O_3 (1.23), ThO (0.79), BaO (8.15), CaO (0.61), Na_2O (0.39), K_2O_3 (0.21), H_2O (1.81). Jak vidno jest to mineral sloučenstvím svým velmi zajímavý. Vyskytuje se jen velmi vzácně v augitovém syenitu v Langesundfjordu.

Emfoilit. Drobné, dle Bertranda rhombické krystalky, jevící plochy: (110) ∞P ($\wedge 50-52^\circ$), (010) $\infty P \infty$, (120) $\infty P2$, (130) $\infty P3$, nebo paprskovité shluky, průsvitné, skvělého lesku barvy bílé nebo nažloutlé, vyznačující se dokonalou štipatelností dle brachypinakoidu. $T = 6$. Podobá se na pohled diasporu. Chem. slouč.: vodnatý křemičitan hlinito-hořečnato-vápenato-železnatý. Nalezístě: Horrsjoeberg ve Wermalandě.

Silfbergit. Nezřetelně vyvinuté krystalky a to dvojitá, jichž plocha srůsté jest (100) $\infty P \infty$. Chem. slouč. $\text{SiO}_3\text{R}^{II}$. (R = Fe, Mn, Mg, Ca.) Mineral tento blíží se nejvíce antofyllitu. Hillaengsit, mineral to od Igelstroema a Bertranda za nový prohlášený, vyskytující se u Hillangu v Darlrmě, jest tomuto ve-